INKLYUZIV TA’LIM MUHITIDA TALABALARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Samiyeva Gulnora Rajabmurodovna,
Buxoro xalqaro universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Maqolada inklyuziv ta’lim muhitida talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlar nazariy va metodik jihatdan asoslangan. Qadriyatli-motivatsion muhit, mazmuniy integratsiya, moslashuvchan didaktika, amaliy hamkorlik, tashkiliy-resurs ta’minoti va refleksiv monitoringning o‘zaro bog‘liqligi ochib berilgan. Keys, mikrota’lim, Service Learning, Universal Design for Learning, pedagogik amaliyot va portfolioga asoslangan bosqichli metodika hamda baholash mezonlari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar*: inklyuziv ta’lim, kasbiy kompetentlik, pedagogik shart-sharoit, moslashuvchan didaktika, UDL, hamkorlik, pedagogik amaliyot, refleksiya, monitoring.*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ В ИНКЛЮЗИВНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

В статье теоретически и методически обоснованы педагогические условия развития профессиональной компетентности студентов в инклюзивной образовательной среде. Раскрыта взаимосвязь ценностно-мотивационной среды, содержательной интеграции, адаптивной дидактики, практического сотрудничества, организационно-ресурсного обеспечения и рефлексивного мониторинга. Предложена поэтапная методика на основе кейсов, микрообучения, Service Learning, универсального дизайна обучения, педагогической практики и портфолио.

Ключевые слова*: инклюзивное образование, профессиональная компетентность, педагогические условия, адаптивная дидактика, сотрудничество, практика, рефлексия.*

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR DEVELOPING STUDENTS’ PROFESSIONAL COMPETENCE IN AN INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

The article substantiates pedagogical conditions for developing students’ professional competence in inclusive education. It explains the integration of a value-motivational environment, content integration, adaptive didactics, practice-based collaboration, organizational resources and reflective monitoring. A staged methodology based on cases, microteaching, service learning, Universal Design for Learning, teaching practice and portfolios is proposed.

Keywords: *inclusive education, professional competence, pedagogical conditions, adaptive didactics, UDL, collaboration, teaching practice, reflection.*

Kirish. Inklyuziv ta’lim pedagogdan turli ta’lim ehtiyojlari va imkoniyatlariga ega shaxslar bilan ishlash, o‘quv muhitini moslashtirish, hamkorlikda qaror qabul qilish va natijani refleksiv baholashni talab etadi. BMT Konvensiyasining 24-moddasi inklyuziv ta’lim tizimi, oqilona moslashtirish va zarur individual yordamni kafolatlashni belgilaydi [1]. UNESCO har bir ta’lim oluvchining teng qadrini tan oluvchi, to‘siqlarni aniqlaydigan va bartaraf etadigan ta’lim muhitini shakllantirishni ustuvor vazifa sifatida ko‘radi [2]. O‘zbekistonda PQ–4860-son qaror bilan tasdiqlangan konsepsiya inklyuziv ta’limni rivojlantirish, kadrlar salohiyatini oshirish va metodik ta’minotni takomillashtirish vazifalarini belgilagan [3]. Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori inklyuziv sinflarni tashkil etish, qabul qilish, metodik ta’minlash va muvofiqlashtirish tartiblarini aniqlashtirgan [4]. Ushbu vazifalar bo‘lajak pedagoglarni tayyorlashda alohida pedagogik shart-sharoitlar tizimini talab qiladi.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqotda normativ va ilmiy manbalarni kontent-tahlil qilish, tizimli, kompetensiyaviy, aksiologik, shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatli va refleksiv yondashuvlar, pedagogik modellashtirish, qiyosiy tahlil, keys-tahlil, ekspert baholash va kuzatish metodlaridan foydalanildi.

Nazariy asoslar va adabiyotlar tahlili. Kompetensiyaviy yondashuv bilimni amaliy va ijtimoiy vaziyatda maqsadli harakatga aylantirishni nazarda tutadi. Inklyuziv pedagogning kasbiy kompetentligi alohida metodlar yig‘indisi emas, balki qadriyat, munosabat, bilim, ko‘nikma, hamkorlik va refleksiyaning integrativ natijasidir. European Agencyning “Inklyuziv o‘qituvchi profili” farqlarni qadrlash, barcha ta’lim oluvchilarni qo‘llab-quvvatlash, boshqalar bilan hamkorlik qilish va uzluksiz kasbiy rivojlanishni to‘rt asosiy

qadriyat-kompetensiya sifatida belgilaydi [5]. Booth va Ainscow inklyuzivlikni madaniyat, siyosat va amaliyotning uyg‘unligida talqin qilib, muassasadagi to‘siqlarni jamoaviy aniqlash va kamaytirishni taklif etadi [6]. Florian inklyuziv pedagogikani “ayrimlar uchun qo‘shimcha” emas, barcha uchun mavjud imkoniyatlarni kengaytirish sifatida asoslaydi. Shulman pedagog bilimni mazmun va o‘qitish usulining birligida ko‘rsatsa, Schön professional o‘sishda harakat jarayonidagi va harakatdan keyingi refleksiya ahamiyatini ta’kidlaydi.

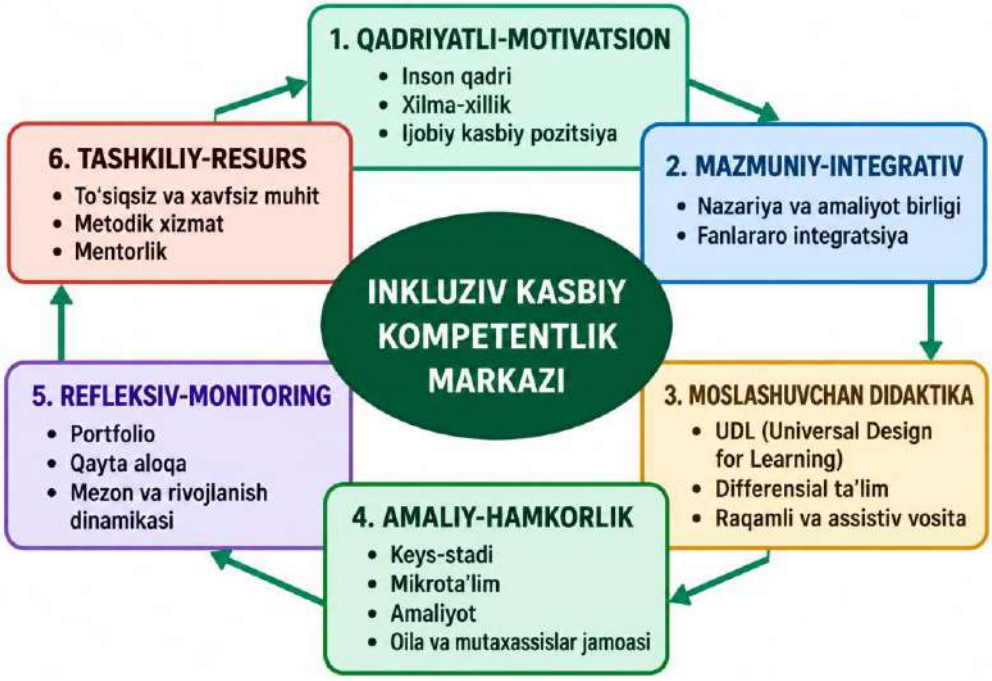
1-jadval.

Nazariy yondashuv	Asosiy g‘oya	Pedagogik shart-sharoitga tatbig‘i
Aksiologik	Inson qadri va xilma-xillik ustuvor.	Qadriyatli-motivatsion va kamsitmaydigan muhit.
Kompetensiyaviy	Bilim amaliy vaziyatda samarali harakatga aylanadi.	Keys, mikrota’lim va real amaliyot.
Inklyuziv pedagogika	Barcha uchun mavjud imkoniyatlarni kengaytirish.	UDL va differensial topshiriqlar.
Ijtimoiy-konstruktiv	Bilim hamkorlik va muloqotda quriladi.	Ko-o‘qitish, mutaxassis va oila bilan sheriklik.
Refleksiv	Tajriba tahlili harakatni takomillashtiradi.	Portfolio, qayta aloqa va shaxsiy rivojlanish rejasi.

Kasbiy kompetentlik mazmuni va pedagogik shart-sharoitlar

Talabalarning inklyuziv kasbiy kompetentligi — inklyuziv qadriyatlarga tayangan holda ta’lim ehtiyojlarini aniqlash, to‘siqlarni bartaraf etish, o‘qitish va baholashni moslashtirish, ishtirokchilar bilan hamkorlik qilish hamda o‘z faoliyatini refleksiv takomillashtirishga tayyorlik va qobiliyatdir.

Shart-sharoitlarning tizimli xususiyati. Har bir shart-sharoit alohida qo‘llansa, ta’sir cheklangan bo‘ladi. Qadriyatli qabulsiz metodik bilim formal bajarishga, amaliy tajribasiz nazariya past o‘z-o‘ziga ishonchga, resurssiz moslashtirish esa ortiqcha yuklanishga olib kelishi mumkin. Refleksiv monitoringsiz natija va keyingi ehtiyojlar aniqlanmaydi. Shu sababli shart-sharoitlar yagona pedagogik tizim sifatida loyihalanishi kerak. O’quv rejada integrativ modul uchun vaqt ajratilishi; fan o‘qituvchilari va maxsus pedagoglar hamkorligi; inklyuziv muassasalar bilan amaliyot shartnomalari; axborot va binolarning qulayligi; talabalarga psixologik-metodik maslahat; ta’lim oluvchilar va ota-onalar ovozining qarorlarda ishtirok etishi asosiy tashkiliy mezonlardir (1-rasmga qarang).

1-rasm. Inklyuziv muhitda talabalar kasbiy kompetentligini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari

2-jadval.

Shart-sharoit	Mazmuni	Amalga oshirish vositasi
Qadriyatli-motivatsion	Xilma-xillikni qadrlash, tenglik va kasbiy mas’uliyat.	Hayotiy keys, axloqiy dilemma, subyekt bilan muloqot.
Mazmuniy-integrativ	Inklyuziv mazmunni pedagogika, psixologiya va metodikaga bog‘lash.	Fanlararo modul, integrativ topshiriq, keyslar banki.
Moslashuvchan didaktik	Maqsad, mazmun, usul va baholashni ehtiyojga moslashtirish.	UDL, differensial ta’lim, assistiv va raqamli vosita.
Amaliy-hamkorlik	Nazariyani real kasbiy vazifa va jamoaviy qaror bilan bog‘lash.	Mikrota’lim, Service Learning, pedagogik amaliyot.
Tashkiliy-resurs	To‘siqsiz muhit, mutaxassis, metodik xizmat va vaqt resursi.	Mentor, resurs markazi, raqamli platforma, konsilium.
Refleksiv-monitoring	O’sish dinamikasini dalil asosida baholash.	Portfolio, rubrika, “360°” qayta aloqa, individual reja.

Klaster markazida inklyuziv kasbiy kompetentlik qadriyat, bilim va amaliy harakatning yaxlit natijasi sifatida ifodalangan. Qadriyatli-motivatsion sharoit kasbiy faoliyatga ichki ma’no beradi. Mazmuniy-integrativ sharoit nazariyani fanlararo va kasbiy vazifalar bilan bog‘laydi. Moslashuvchan didaktika barcha uchun ishtirok variantlarini kengaytiradi. Amaliy hamkorlik real muammoga jamoaviy yechim topishni o‘rgatadi. Tashkiliy-resurs ta’minoti metodik harakat uchun zarur imkoniyatni yaratadi, refleksiv monitoring esa o‘sishni boshqaradi.

3-jadval.

Sharoitlar bog‘lanishi	Hosil bo‘ladigan mexanizm	Kutiladigan natija
Qadriyat + mazmun	Kasbiy ma’no hosil qilish	Inklyuziyani ongli qabul qilish.
Mazmun + moslashuvchan didaktika	Bilimni pedagogik qarorga aylantirish	Moslashtirilgan darsni loyihalash.
Didaktika + amaliyot	Muvaffaqiyatli harakat tajribasi	Kasbiy o‘z-o‘ziga ishonch.
Amaliyot + resurs	Hamkorlikda qo‘llab-quvvatlash	Jamoaviy muammo yechish.
Monitoring + barcha shartlar	Qayta aloqa va o‘zini boshqarish	Barqaror kasbiy rivojlanish.

Metodika to‘rt bosqichda amalga oshiriladi. Motivatsion-diagnostik bosqichda talabaning inklyuziv pozitsiyasi, bilim darajasi va kasbiy ishonchi aniqlanadi. Mazmuniy-loyihaviy bosqichda huquqiy asos, ehtiyojni baholash, UDL, differensial o‘qitish va hamkorlik algoritmlari o‘rganiladi. Faoliyatli-amaliy bosqichda keys, mikrota’lim, Service Learning va pedagogik amaliyot bajariladi. Refleksiv-transformatsion bosqichda portfolio himoya qilinib, shaxsiy kasbiy rivojlanish rejasi tuziladi.

4-jadval.

Bosqich	Metod va topshiriq	Talaba mahsuloti	Natija
1. Motivatsion-diagnostik	So‘rov, vaziyatli test, refleksiv esse	Boshlang‘ich kompetentlik profili	Ehtiyoj va kasbiy maqsadni anglash
2. Mazmuniy-loyihaviy	Keys, fanlararo seminar, UDL-konstruktor	Moslashtirilgan dars loyihasi	Integrativ va didaktik bilim
3. Faoliyatli-amaliy	Mikrota’lim, Service Learning, ko-o‘qitish, amaliyot	Keys yechimi va hamkorlik loyihasi	Amaliy harakat va jamoada ishlash
4. Refleksiv-transformatsion	Video-tahlil, portfolio, “360°” fikr	Shaxsiy rivojlanish rejasi	Refleksiya va kompetentlik barqarorligi

Keys-stadi talabani aniq vaziyatda huquq, ehtiyoj va resurslarni muvozanatlashga o‘rgatadi. Mikrota’lim xavfsiz muhitda dars fragmentini sinash va qayta ishlash imkonini beradi. Service Learning jamoadagi muammoni o‘quv maqsadi bilan bog‘laydi. Ko-o‘qitish pedagog, maxsus pedagog va assistentning vazifalarini muvofiqlashtiradi. UDL axborotni taqdim etish, faol ishtirok va natijani namoyon qilishning bir nechta variantlarini taklif etadi. Kompetentlik motivatsion-qadriyatli, kognitiv-metodik, diagnostik-loyihaviy, kommunikativ-hamkorlik va refleksiv-amaliy mezonlar bo‘yicha baholanadi. Diagnostikada test, keys rubrikasi, dars loyihasi, kuzatuv, portfolio va ishtirokchilarning qayta aloqasi birgalikda qo‘llanadi.

5-jadval.

Mezon	Yuqori daraja	O’rta daraja	Bazaviy daraja
Qadriyat va motiv	Inklyuziyani kasbiy qadriyat sifatida himoya qiladi.	Ijobiy qabul qiladi, tashqi tayanch talab etadi.	Rasmiy munosabat yoki stereotip saqlanadi.
Metodik bilim	Ehtiyojga mos usulni asoslab tanlaydi.	Namuna asosida tanlaydi.	Usulni vaziyatga ko‘chirishda qiynaladi.
Loyihalash	UDL va differensiatsiyani tizimli qo‘llaydi.	Ayrim elementlarni qo‘llaydi.	Bir xil dars modeli bilan cheklanadi.
Hamkorlik	Oila va mutaxassislar bilan teng qaror qabul qiladi.	Maslahat oladi, muvofiqlashtirish izchil emas.	Yakka tartibda ishlashga moyil.
Refleksiya	Dalil asosida faoliyatni yangilaydi.	Umumiy xulosa chiqaradi.	Natijani formal baholaydi.

Xulosa va tavsiyalar. Inklyuziv muhitda talabalarning kasbiy kompetentligi qadriyatli-motivatsion, mazmuniy-integrativ, moslashuvchan didaktik, amaliy-hamkorlik, tashkiliy-resurs va refleksiv-monitoring shart-sharoitlarining uzviy integratsiyasida rivojlanadi. Bu tizim bilimni real pedagogik qaror, jamoaviy harakat va o‘zini takomillashtirish qobiliyatiga aylantiradi. Oliy ta’lim dasturlariga inklyuziv modulni fanlararo integratsiya qilish; UDL, keys va mikrota’limni muntazam qo‘llash; inklyuziv muassasalarda mentorlik amaliyotini tashkil etish; talabalarning oila va mutaxassislar bilan hamkorlik loyihalarini bajarishi; natijani portfolio va ko‘p manbali qayta aloqa asosida baholash tavsiya etiladi.

Adabiyotlar:

1. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Article 24. New York, 2006.
2. UNESCO. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. Paris, 2017.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ–4860-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”gi Qarori.
5. European Agency for Development in Special Needs Education. Profile of Inclusive Teachers. Odense, 2012.
6. Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion. Bristol: CSIE, 2011.